

ТОДОР ПАВЛОВ — ВОЙНСТВУВАЩ ТЕОРЕТИК НА ИЗКУСТВОТО И ЛИТЕРАТУРОВЕД

Името на Тодор Павлов е органически свързано с формирането и развитието на българската марксистическа философска, теоретико-естетическа, литературно-историческа и критическа мисъл. С огромното си и разнообразно дело той прокарва дълбоки бразди в тези сложни области на човешката интелектуална дейност, бележи нов етап в творческото използване на марксистко-ленинското учение в различните области на човешкото знание. В продължение на повече от шест десетилетия той изпълнява мисията на голяма творческа личност, обгърнала със всеобхватния си поглед много проблеми, разкрила нови хоризонти, тласкала към нови дирения умовете и сърцата на поколенията.

Когато в началото на нашия век в ученическия периодичен печат се появяват няколко литературни откъса, подписани с псевдонима Павлуша, може би никой не е и подозирал, че това са първите стъпки на една изключително надарена творческа индивидуалност, която по-късно ще се изяви с рядка широта на интереси към различните области на знанието, с безмерна всеотдайност на великите обществени и културни идеали. И ето, днес някогашният Павлуша прекрачва прага на 80-те години с побелели, но младежки буйни коси, с набраздено, но ведро и одухотворено лице, с грейнали от пламък очи, прегърбен от товара на онова огромно научно и културно наследство, което ни завещава, наследство, трупащо в продължение на десетилетия, изпълнило със смисъл и съдържание цялото му битие. И това наследство привлича и ще продължава да привлича вниманието на съвременници и на идни поколения, на всички, които се стремят да се сродят с голямата творческа индивидуалност — прозряла истини, чието опознаване обогатява човека, тласка към нови прозрения, към все по-голямо напрежение на мисълта и волята за овладяване законите на обществото и природата. Обаянието на именития юбиляр е толкова по-всеобхватно и поради обстоятелството, че многостранното му дарование и проникновена мисъл се носят от едно голямо човешко сърце, научните му знания и прозрения са в органическо единство с една нравствена извисеност и гражданска всеотдайност, с високохуманни идеали.

Наистина — какво хармонично съчетание между мислителя и общественика, между човека и учения! Какъв интензивен духовен живот, живот-епопея, изпълнен с големи изпитания и непрестанни дирения, с проникновени размисли и творчески дръзновения, за да бъдат осветлени законите на общественото и културно развитие, да се вникне в изконната същност на социалните и природните явления. Делото на това рядко дарование на националната ни творческа енергия извиква нашия възторг и преклонение както с разностранната проблематика, така и с теоретико-методологическата си широта и углъбеност, с проникновеността на вечно дирещата мисъл. Голям философ-марксист, него го занимават отблизо и проблемите на педагогиката и образованието, на гражданската история и психология, проникновен теоретик и методолог на изкуството, той живее непосред-

но с проблемите на литературата, подхваща най-сложните въпроси на литературната история, теория и критика. Твърд като скала, когато защитава своето комунистическо верую, той дълбоко се вълнува щом заговори за художествени творби или дири да надникне в скритите ъгли на поетическата душевност, да разгадае творческия процес. Би трябвало човек да се пренесе в 20-те и 30-те години, когато Тодор Павлов пише своите философски трактати, обосновава принципите на теорията на отражението, разкрива основните начала на трудовото и политехническо обучение, или когато излага марксистическата теория за изкуството, обяснява същността, характера и значението на литературните явления от нашата и световна литература, критикува разните идеалистически теории; да се върне към атмосферата на първите десетилетия след социалистическата революция у нас, когато е трябвало да се разчистват и чертаят пътищата за утвърждаване на марксистко-ленинското учение във всички области на общественоекономическия и духовно-интелектуалния живот, за да бъде видена и оценена по достойнство дейността на Тодор Павлов, неизмеримия му принос в националната ни научна и културна съкровищница.

Особено интересен и поучителен е пътят за утвърждаване на литературно-естетическите и критически възгледи на днешния всепризнат теоретик на изкуството. Колко разнообразни са формите на изява на неговите теоретико-методологически концепции, на научните му литературни интереси и занимания. Ако още първите му ученически поетически и белетристични опити говорят за една чувствителна душа, то стремежът към по-цялостна изява на граждански тревоги и политически прозрения, на революционно-комунистически ризмисли и домогвания вече се откроява ярко в бележитите „Писма от затвора“, (1923—1929). Тук вече пред нас се очертава една личност с интензивен духовен живот, с подчертани склонности към теоретическо осмисляне на явленията на литературата и изкуството. В тези „писма“, писани при особени външни обстоятелства и вътрешни терзания, наситени с философски разсъждения и психологически анализ, с идейно-естетически оценки и теоретически обобщения — всичко е подчинено на една неумолима логика, сгряно е от патоса на една темпераментна, емоционална душа — устремена всецяло към комунистическото бъдеще. Тези черти се открояват все по-релефно през следващите години, когато със съзряването на таланта се умножават и усилията за вникване и разбиране на сложните проблеми на философията и изкуството, на историята и социологията, за да се утвърди скоро като творческа личност с рядка литературна култура и теоретическа ерудираност, с всеобхватен философско-естетически кръгозор, с прозрения, имащи непреходна значимост.

Многолетната упорита и плодотворна теоретико-естетическа, литературно-методологическа и критическа дейност е подхранвана от един неотменен патос, от усилия на основата на марксистко-ленинското учение да се определи същността и разкрият законите на художествено-творческата дейност, да се очертае общото и специфичното в явленията на изкуството — като своеобразна форма на общественое съзнание и познание. Още с излизането на труда „Обща теория на изкуството. Основни въпроси на естетиката“ (1937) Тодор Павлов се утвърждава като един от най-изтъкнатите теоретици-марксисти на изкуството. Тук за първи път се прави опит за конкретно прилагане на ленинската теория на отражението при разглеждане същността и характера на изкуството, при определяне предмета и задачите на естетиката. Подхванатите тук проблеми са доразвити, разширени и задълбочени, обогатени с нови концепции и виждания в следващите издания — „Основни въпроси на естетиката“ (1949), „Основни въпроси на марксистко-ленинската естетика“ (1958). С тези трудове марксистическата естетическа мисъл се възмогва до нов етап. Те представляват солидна основа за всеки,

който иска да навлезе в теоретико-методологическата проблематика на художествено-творческата дейност.

Онова, което е характерно за тази страна на многообразната научна дейност на Т. Павлов, е умението му, наред с най-сложните теоретико-естетически и методологически проблеми да се интерпретират и конкретните въпроси на литературата, да се анализират художествени произведения или научни трудове било от наследството — национално и чуждо, било от текущия живот. Заедно с характеристиката на писатели се чертаят перспективите на литературното и общокултурното развитие. И винаги научните му занимания са най-ясно свързани с потребностите на общественото ни развитие, изследователската му работа се съпътства с една неуморна културно-публицистична дейност. Разкривайки философско-гносеологическите корени на изкуството, неуморно сочи и неговата действена идейно-възпитателна, преобразуваща сила.

Когато човек чете трудовете на Т. Павлов по теоретичните въпроси на литературата и изкуството, не може да не забележи, че усилията му да изгради нова философско-методологическа система, да утвърди марксистко-ленински принципи в естетиката и литературознанието се съпътствуват от неотклонен стремеж да посочи както несъстоятелните страни на онова, което е било преди, така и да разкрие ценното, непреходното в завоюваното от миналото, да посочи как то може и трябва да бъде използвано за по-нататъшното възможване на човешката мисъл в съответните области.

На Т. Павлов е чуждо всяко нихилистично отношение към духовното наследство, разглежда критически и оценява творчески създаденото през вековете от човешката мисъл. Такова грижовно отношение той проявява и в областта на теоретико-естетическите завоевания, и в областта на литературно-историческата наука, и в областта на художествените ценности. Навлизайки в най-дълбоката същност на естетическите проблеми на изкуството, нашият учен-марксист критикува мистико-идеалистическата философия на Платон, интуитивистките теории на Бергсон, възгледите на Кант, Фройд, Липс и други представители на идеализма. С основание подчерта, че тези и подобните тем теории не могат да дадат правилно обяснение и определение на изкуството, защото не изхождат от материалистически разбирания. Заедно с това обаче Т. Павлов добавя, че онези мислители, които в една или друга степен възприемат теорията на отражението, въпреки философския си идеализъм, фактически вървят по линията на материалистическата естетическа мисъл (Дидро, Лесинг и др.). Статиите на Т. Павлов за Дидро и Хегел са пример на истинско марксистско разглеждане на техните сложни и противоречиви разсъждения върху природата и предназначението на изкуството. Задълбоченото изучаване на естетическите учения от миналото води винаги към критика на техните явно несъстоятелни страни, към използване на ценните наблюдения и догадки, които подсказват нови мисли, насочват към по-нататъшни търсения за разгадаване на сложните феномени на творческата дейност.

Още през 30-те години Т. Павлов се изявява като един от най-проникновените интерпретатори на теорията на отражението. Застанал на Лениновите основни принципи и доразвивайки някои постановки той съумява да хвърли обилна светлина върху своеобразието на изкуството, върху онова, което го отличава от науката, от философията и социологията, от другите частни науки. Изкуството по своеобразен начин отразява обществената и природната действителност, пресъздава я в нейната всеобхватност, в богатото ѝ съдържание от форми и прояви. Непрекъснатите изменения на действителността, промените в обществените отношения, в потребностите на хората, в задачите, които те трябва да решават, обуславят и разликата в художествените творби, създавани през различните епохи, като запазват, разбира се, и една здрава приемственост. Теоретикът на марксистическата естетика ни насочва към углъбено вникване в художественото произ-

ведение, за да видим общото и специфичното в сравнение с другите форми на познание, да разберем ролята и значението на творческата индивидуалност, характера на поетическата образност и идейност, на емоционалността, на естетическите особености на изкуството и т. н. Само при такъв подход могат да бъдат разбрани различните сфери на човешката духовно-интелектуална и емоционална дейност.

Към многообразните въпроси на изкуството Тодор Павлов подхожда от различни страни и аспекти, които тук очевидно няма възможност да бъдат разгледани. Не може обаче да не се подчертае ръководното му начало — да обособява познавателната същност на художественото творчество, като се противопоставя по такъв начин на разните мистични, идеалистично-формалистични теории. Неговото своеобразие той вижда във факта, че отразява реалната действителност по законите на красотата и то не каква и да е красота, а „красотата-правда“. Дори тогава, когато грозното е обект на пресъздаване, и тогава целта е да обикнем повече красотата, да се борим за нейното осъществяване в живота, да изкореним всичко онова, което противоречи на възвишените идеали за правда и шастие в света. Специфичната същност на изкуството се разглежда в неразривно единство с неговите обективно-реални връзки с определена действителност. В противен случай естетиката, литературознанието биха напуснали материалистическата теория на изкуството. И вече на тази основа Павлов третира въпроса за обективния характер на прекрасното, за съдържанието на художествения образ, за надстроечния характер на изкуството и ненадстроечните елементи в него и т. н. Материалистическите концепции за същността на изкуството му позволяват да постави във вярна светлина и въпроса за характера на художествените произведения в разните общественно-икономически формации и епохи, за приемствеността и новаторството, за единството на националното и общочовешкото в изкуството, за съотношението между съдържание и форма, за художествения метод и други подобни въпроси, без които не е възможно да се даде цялостна трактовка на тази своеобразна човешка дейност.

В неотслабващите си усилия да обособи несъстоятелността на различните вулгаризаторски, формалистично-механистични теории за изкуството Тодор Павлов е трябвало да разработи сложния проблем за теоретичната основа и общественно-историческата същност на художествения метод. Ръководната мисъл, която пронизва многобройните му писания и съждения в тази насока е, че е необходимо да се вникне в сложните взаимоотношения на обективните и субективните страни на метода, да се разбере неговата специфична природа, та да може да се дойде до вярно обяснение на художествените явления. Основната методологическа причина за недооценяването на естетическите завоевания от миналото Павлов съглежда в неразбирането на относителната самостоятелност на художествения метод, на неговите специфични особености в сравнение с научния метод на познание. Тук именно е била и „ахилесовата пета“ на Плеханов и на ония, които са следвали в една или друга степен неговите принципи и естествено са идвали до несъстоятелни заключения. Без да отрича изключително важното значение на миросгледа по отношение на художествения метод, заедно с това той отхвърля твърденията за определящата роля на миросгледа. Само когато се осъзнае и отчита относителната самостоятелност на художествения метод може да бъде оценено по достойнство създаденото от различните творчески индивидуалности през отделните епохи. Немалък е броят на писателите от миналото, които не са имали научен светоглед, а са нарисували правдиви картини на обществените процеси, на жизнените конфликти. Съдържанието на изкуството не се изчерпва с отражението на едни или други идеи. То е преди всичко отражение-претворяване на историческата действителност, която е многообразна, богата и многопосочна и която се поддава на образно разкриване и емоционално възприемане.

Трябва да не забравяме и подценяваме и ония фактори и условия, които лежат в конкретната общественно-историческа, идеологическа, психологическа среда, в „която влиза и самата авторова творческа личност със своите общественно-идеологически възгледи и вкусове, психо-физиологически способности и нужди, принадлежност към определена художествена школа или течение, специфична художествено-техническа подготовка и пр.“. Подчертавайки ролята на творческата индивидуалност в творческия процес, Т. Павлов воюва както срещу пролеткултовските теории, които недооценяваха, стеснено разбираха или направо отричаха особеното значение на тая страна в художествената дейност, така и срещу представителите на разните субективистко-мистични школи, които се силеха да обясняват всичко само с особеностите на таланта, третиран в някаква неземна, художествена светлина.

Особено място в трудовете на Павлов заемат проблемите, свързани с идейно-естетическата същност на социалистическия реализъм. Непрестанно воювайки с неговите вулгаризатори, той дава явна насока на развитието на социалистическата литература. Появило се по силата на исторически закономерности, за да отговори на новите обществени и естетически потребности, изкуството на социалистическия реализъм има качествено нов характер, без да губи онова, което е свойствено на изкуството изобщо като форма на художествено отражение на действителността.

Много и разнообразни са проблемите, които Павлов разглежда в трудовете си, посветени на естетиката, на методологическите въпроси на художествено-творческата дейност. Все със същото проникновение той разработва и проблемите на литературознанието. Бележит философ-естетик, пред погледа му неизменно стоят и проблемите на литературната теория, история и критика. В лицето на Павлов марксистическата ни литературна наука се издига на нов, ленински етап. Многобройните му студии, статии, очерци, рецензии интерпретират едни от най-важните въпроси на литературознанието. Тях той разглежда и в теоретико-методологически, и в историко-литературен, и в оценъчно-критически аспект. Извънредно показателни в това отношение са неговите трудове по въпросите на теорията и практиката на литературно-критическата дейност. От една страна, той търси да разкрие нейната същност и роля, от друга — сам непосредно участва в конкретната оценка на едни или други произведения. За да може да изпълнява отговорните си роли, литературният критик трябва да притежава солидна теоретична и общокултурна подготовка, да познава литературното развитие, да има изострен художествен усет, за да „може да ни дава обективно верни диагнози за нещата, но и обективно правдиви прогнози за по-нататъшното им развитие“ — подчертава Т. Павлов. С правилните си обществени възгледи и верен естетически усет той трябва да дава съответна оценка на литературните явления, като винаги следва конкретно-исторически критерии при тяхната трактовка. Теоретическата обоснованост и публицистичната заостреност са неотменими качества на всяка истинска критика. Научно обосноваването методологически позиции позволяват на Павлов да види и оцени във явна светлина както явленията на съвременния литературен живот, така и художествените постижения от миналото. С еднаква угълбеност и широта той говори за обективните и субективните фактори и страни на изкуството, никога не напуска конкретно-историческия и класово-партиен подход при оценка на художествените произведения.

И в тази си плодотворна дейност Павлов с умение използва опита на световната научна и художествена мисъл в нейното многовековно развитие, непрекъснато съгласува научните си занимания с изискванията и задачите на историческия момент, с нуждите и интересите на борбата на трудещите се маси за извоюване на политическа и социална свобода, за утвърждаване на марксистко-ленинското учение във всички области на човешката дейност. В дълголетните си

и многообразни занимания с проблемите на изкуството нашият литературовед следи най-отблизо развитието на съветската теоретико-естетическа и литературно-критическа мисъл, стреми се да използва нейните принципи положения при конкретното разглеждане на въпросите от българската литература. Заедно с това обаче той не един път с успех критикува някои постановки на съветски критици, доразвива съждения и концепции на съветската литературна наука и критика. Онова, което характеризира писанията му в тази област, е умението, критикувайки конкретни прояви на разните опростители и вулгаризатори на марксистко-ленинската естетика или на апологетите на буржоазно-формалистичните теории, да постави и реши важни теоретико-методологически, естетически и литературно-исторически проблеми. И тези проблеми той е трябвало да обосновава в напрегната, изострена борба с всевъзможните извращения на марксистическата естетика и критика. Оттук и полемичният характер на неговите писания.

В годините, когато Тодор Павлов развива най-активна литературоведска дейност, проблемът за отношението към литературното наследство е подхранвал много дискусии и спорове. Затова и борбата за правдива конкретно-историческа оценка на наследството — опростявано и вулгаризирано, недооценявано или апологетично превъзносяно било отляво, било отдясно, определя насоката и изпълва със съдържание голяма част от трудовете му. И в тази борба указанията на Ленин за двете линии във всяка национална култура, за диференциален подход към всеки творец, за да не се абсолютизира нито значението на класовата принадлежност, нито на миогледа му, а от друга страна, да не се навлича в мистични одежания неговото дарование — тия начала служат не само като ръководни на Т. Павлов, но са и нашироко разработени в различни аспекти, върху различен материал. И винаги, неотстъпно се чувствава обществено-партийната ангажираност на критика, неговата страстност в отстояване на научната истина. На вниманието ни се налага и една друга негова черта — теоретико-критическите му писания, съждения и оценки засягат писатели от различни епохи и националности. За него съвременност и минало са взаимно обусловени, предлагат еднакво богат материал за утвърждаване на ръководни начала в една толкова сложна област, с извънредно голямо значение за гражданското и естетическото формиране на човека за разбиране на много страни от обществените и духовните процеси. В атмосфера на неотслабващи спорове у нас и в Съветския съюз, когато са се извявали най-превратни схващания за съотношение между минало и съвременност, за взаимобусловеността на преходни и по-сетнешни художествени завоевания, Т. Павлов очертава ръководните принципи за едно историко-диалектическо трактуване на тези извънредно важни проблеми.

Големите творчески дарования, бидейки изразители на изконната същност на своята епоха, звучението на произведенията им е много по-широко, значението им надхвърля нейните рамки. Както всяко „модернизиране“ нарушава историческата правда, така, от друга страна, и всяко „архаизиране“ води до ограничаване на тяхната идейно-естетическа и нравствено-емоционална сила. Тези и подобни на тях методологически постановки, изказани още през 30-те години и то по един конкретен повод — във връзка с поставянето на сцената на Народния театър на „Народен враг“ от Ибсен и на „Отело“ от Шекспир, имат толкова по-голямо значение, като се има предвид, че по онова време мнозина видни литературни историци в Съветския съюз като Фриче, Коган и др. са се силели само въз основа на обществената принадлежност на писателя да обясняват съдържанието, идейно-естетическата същност на произведенията му. И, разбира се, са стигали до явни парадокси и вулгаризации, до подмяна на обективния и всестраничен анализ на художественото съдържание с готови социологически схеми и постулати. Затова и приносът на Т. Павлов с не особено обемните си статии за Ибсен и Шекспир има значение за общото развитие на марксистическата наука, бележи началото

на нов, повратен момент в отношението към литературното наследство. Българският литератор се домогва до такива завоевания именно защото се е ръководил от основната Ленинова мисъл, че ценностите от миналото в областта на духовната култура трябва да бъдат широко използвани за идейно-естетическото израстване на новите поколения, при утвърждаване на качествено новата социалистическа култура. Затова при оценяване на наследството не трябва да се „изпада нито в левичарско сектантско отричане на постиженията и заслугите на класиците, нито пък в апологетично отношение, като се забравят или омаловажават известни техни литературни, политически и общоидеологически грешки и недостатъци“.

Безспорно, в творческия облик на Т. Павлов философът-естетик преобладава над литературния историк и критик. Цялостното му мислене е насочено към методологическите и естетическите въпроси на изкуството. И въпреки това, неговите трудове никога не са отвлечени, откъснати от актуалните проблеми на времето, на текущия ден. И най-теоретичните му статии са извикани от конкретни поводи. Да се реагира веднага на появила се статия или книга, в които се утвърждават идеалистически теории или се изопачават някои марксовски принципи, за него е представлявало научна и партийно-политическа задача от първостепенно значение. Оттук и твърде хетерогенният характер на неговите трудове при цялата им марксовска теоретико-методологическа монолитност и целенасоченост.

Борбата срещу буржоазната формалистично-естетска критика у нас от 30-те години насам е неразривно свързана с името и дейността на Т. Павлов. Остро и непримиримо той полемизира с редакторите на сп. „Златорог“ — продължило при новите условия линията на сп. „Мисъл“, което още в началото на века първо се заема да пропагандира поетиката на индивидуализма и модернизма. С една рядка логичност на мисълта и научна аргументираност се разкрива антидемократическата естетско формалистична същност на позициите и схващанията на „Златорог“. И в спор с тях обосновава ролята и значението на творческата личност, на художествената форма в изкуството, сочи критериите, за да бъде разбрано и по достойнство оценено създаденото от миналото. В органичното единство от художествена форма и художествено социално-идейно съдържание — предпоставка за всяко истинско изкуство, определяща роля играе именно идейното съдържание — говори нееднократно нашият критик-марксист и по този начин предпазва редица писатели от увлечения по формалистичната поетика. А нееднаквото отношение към художествените произведения, проявено от различните класи и социални групи Павлов обяснява със социално-историческата обусловеност на поетическия вкус. Затова и хората, които са вървели по пътя на златорожци, никога не са могли да разберат и приемат в пълнота критико-реалистичната и особено социалистическо-реалистическата литература. Противопоставяйки художествеността на тенденциозността, тези хора се оказват все така неспособни да разберат и такива големи творци като Горки, Толстой, Ромен Ролан и др. Абсолютизирането на художествената форма, фетишизирането на писателската индивидуалност неизбежно води до превратно тълкуване на историко-литературния процес, до неразбиране на общественоестетическия свят на писателите, на жизненото и емоционалното съдържание на творбите им. Като обосновава марксовското отношение към писателите от различните епохи и поколения, Тодор Павлов пише: „Смешно е да се търси и вижда например у Шекспир, Сервантес, Есхил или Омир пролетарска социална идейност, но това не им е попречило на своето време, в своите условия, при тогавашните социални условия и задачи да бъдат велики изразители именно на най-дълбоките социални идеи и да направят изкуството си велико оръдие за решаването на първокласни социално-идейни задачи на своето общество и време.“

Буржоазните критици от рода на Вл. Василев не един път са обвинявали социалистите, че уж не ценели такива големи наши писатели, като Вазов, Алеко Константинов, А. Страшимиров, Йордан Йовков и др. И както винаги, и сега Т. Павлов се заема да отхвърли подобна клевета, за да докаже, че именно злато-рожи и техните следовници не разбират истинския смисъл на творчеството на тези големи национални дарования. Наследили отрицателното отношение на хората около „Мисъл“ към Вазов, „и до ден днешен Вазов не е получил на страниците на „Златорог“ оная пълна искрена оценка, която той с право заслужава“ — пише Павлов. И по-нататък обосновава кое прави от Вазов голям творец с неопеними заслуги за развитието на националната ни литература, култура, език.

Докато в изследванията си за Ботев, за когото Павлов дава най-проникувани оценки относно идеологията и поезията му, той продължава линията на Благоев и Бакалов, то за Вазов нашият философ-методолог пръв съумява от марксистко-ленински позиции да види и оцени това голямо национално наследство. С историческа далновидност и естетическа прозорливост Павлов пръв разкрива народността демократичен характер на Вазовото творчество, неговата огромна обществена и културна роля за самопознанието на българския народ, неизмеримото му национално-възпитателно значение. Както при Ботев, така и при автора на „Под игото“, Павлов разглежда не само най-общите теоретико-естетически въпроси, но навлиза и в специалните области на поезика, на стила, на образния свят и изразни средства, на разнообразните компоненти на художествената творба или на цялостния литературен процес. За да се разбере и използва Вазовото неопенимо художествено наследство за по-нататъшното развитие на националната ни литература и култура, за възпитаване на новите поколения в духа на истински патриотизъм и хуманизъм, демократизъм и преданост към по-възвишени социални идеали, трябва, по думите на Т. Павлов, да се изследва цялостно характерът и закономерностите на предосвободенската и следосвободенската епоха, които Вазов е пресъздал по неповторим начин в творчеството си; да се разкрият онези негови черти, моменти и страни, които го издигат като истински народен поет; да се анализират всестранно както художествените му завоевания, така и разбиранията му, съжденията му за характер, роля и значение на произведенията на изкуството, борбата му против формализма и модернистическата декадентска поезика, характера на неговия реализъм, романтизъм и т. н. и т. н. Корирайки някои неправилни постановки на дотогавашната марксистска критика по отношение на Вазов, заедно с това Павлов воюва и срещу опитите на естетската критика да изкара Вазов като отминал етап в литературното ни развитие, като поет останал чужд на „новите“ естетически скрижали. Заслугите на бележития философ-литературовед в това отношение са толкова по-големи и поради обстоятелството, че той пише своите проникновени работи в едно време, когато социологизмът и догматизмът, естетизмът и формализмът широко се ширеха не само у нас.

Макар че е трябвало да воюва на няколко страни, да отстоява основните принципи на марксистическата естетика и литературознание, Т. Павлов не остава в сферата на най-общите теоретически постановки, а винаги запазва изострено чувство за историческа конкретност и художествено вживяване, проявява рядък усет за сложността на творческата дейност, за многообразието в подхода към жизнените явления, за богатството от форми, с които писателят може да се откликне на повелите на времето, на вътрешните си тревоги и размисли. Неуморно той търси да открие онова неповторимо своеобразие, с което всеки творец изявява идейните си и граждански изживявания, онези сложни пътища, през които преминава жизненият материал, за да бъде претворен в художествени ценности, житейската правда да зазвучи със силата и внушението на естетическата правда.

Критическите статии на Павлов говорят и за една богата култура, за изтънен естетически усет, за широта в разбиранията относно характера и обсега на изкуството, относно многообразните форми на проява на прекрасното и художествено-значимото — качества, безусловно необходими за всеки, който борави с проблемите на литературата, който съзнава нейната специфика.

Трябва човек да е видял отблизо как философът-теоретик, изследвачът на най-сложните естетико-методологически проблеми рецитира с истинско поетическо вживяване стихове на наши и чужди поети, за да се увери, че Т. Павлов не само анализира, но и непосредно усеща, чувства произведенията на изкуството. За такова именно щастливо съчетание на теоретико-критически прозрения и анализи с непосреден усет и способност за поетическо изживяване говори и студията му за последните стихосбирки на народния поет „Какво пееше планината“ и „Люляка ми замира“. И в изповедите на най-интимните трепети, на най-съкровените чувства Т. Павлов вижда отражение на богатата авторова личност, на човешки земното и естетически възвишеното, на социално обусловеното и индивидуално неповторимото.

С тези си студии, както и с някои от работите си за Ботев, Горки, Маяковски и др., Т. Павлов доказва, че марксистската критика се занимава не само с най-общите идейно-теоретически въпроси на изкуството, както уверяваха буржоазните литератори, но и със специфичните проблеми на поетическото произведение, с психологията на творческия процес, с въпросите на художествената образност, на изразните средства и т. н. Но и тези по-специфични въпроси на творческата дейност той разглежда винаги от позициите на марксистко-ленинската методология, всякога търси да открие взаимообусловеността на творческата индивидуалност — с всичко специфично и общо в нея — от епохата, от конкретните задачи и тенденции на времето. Във връзка например със споровете за авторството на някои Ботеви произведения, Павлов изказва твърде интересни съждения за природата на стила, за предпоставките, които го обуславят, за неговата вътрешна определеност и външна изява. Като основно индивидуално качество на всеки писател стилът „това е човекът-творец на епохата или, което е все същото, стилът — това е епохата, отразена в делата на човека-творец“. Колкото и да ни се вижда общо това определение, несъмнени са усилията стилът да се схване в широк аспект, а не само като съвкупност от езикови изразни средства. В стила се отразява цялостната творческа индивидуалност на автора, своеобразния начин, по който той реагира на многоликата действителност, неговия емоционален и идеен свят, темперамент и т. н. Всичко това следва да се има предвид, когато по стиловите белези ще трябва да се определя авторството на художествени произведения, в противен случай неизбежни са сериозни грешки — говори Т. Павлов.

Характерно за Павловата теоретико-критическа дейност е, че винаги подхваща трудните и спорни въпроси на литературното наследство, на съвременния литературен живот. Той всякога се е намесвал и с успех е решавал проникновено споровете около наследството на писателите критически реалисти, около които са се сблъскали най-противоречиви мнения, често недооценявани и неразбрани и отлаво и отдясно. Показателно в това отношение е и писаното от Т. Павлов за творчеството на Алеко Константинов — привличало неведнъж вниманието и на буржоазната и на марксистката критика, върху когото продължавали да тегнат много предубеждения и неправилни трактовки. Подемайки правдивите съждения на Благоев, още през 1939 г. Павлов сочи някои изходни методологически положения, от които следва да бъде оценявано Алековото наследство.

Все с такова проникновение Тодор Павлов съумява да се ориентира и върху едни от най-сложните литературни феномени в националната ни литература, да

даде вярна трактовка на писатели с твърде противоречив път на развитие, изпитали разностранни влияния, създали творби, които ни изправят пред особено трудни и теоретически, и историко-литературни, и психологическо-естетически проблеми. Както е известно, „камен преткновения“ за българската критика — и в миналото, пък и в по-ново време — бе творчеството на писатели и поети, изпитали влиянието на някои модернистични философски и литературни течения, на индивидуализма, символизма и др. Верен на принципа да търси своеобразното, да сочи положителното у всеки писател, да не предава на буржоазията художествени ценности, създадени от хора с по-сложна психика и противоречива душевност, да не вулгаризира и опростява многообразните форми на творческа изява, Тодор Павлов, за разлика от мнозина други критици, не отхвърля с лека ръка създаденото под влияние на модернистичната поезика. Още през 1938 г. в „Обща теория на изкуството“ и в някои отделни статии, той потърси да види своеобразието на символизма у нас, да проникне по-надълбоко в гражданските терзания и психологически състояния, в душевния свят на поетите, облъхвани от символистичните канони, да разкрие естетическата значимост на някои техни творби. Ето например случаят, с творчеството на Яворов. Нашият критик-марксист се стреми да анализира предпоставките за настъпилата идейно-естетическа криза у поета, та да може да бъде разбрано и творчеството от тъй наречения втори период — отхвърляно почти изцяло от Г. Бакалов, разглеждано в невярна светлина от Ив. Мешев, превъзвисяно голословно от формалистичната критика. Павлов изказва извънредно интересни съждения за този дял от творчеството на Яворов, който и тогава „си остава един от най-видните, най-трагичните, най-влиятелните наши поети“, претворили по своему съществени проблеми, разкъсващи човешката личност на времето. Без да отъждествява идейно-естетическата значимост на поезията от двата периода, Павлов иска да види истинската стойност и на онова, което поетът създава, когато изживява дълбока душевна криза, когато е разкъсван от драматични противоречия. Сложността на Яворовата поезия не може да бъде обяснена нито като се заличава всяка граница между двата периода, нито като се търси автоматическо въздействие на някои консервативни идейни схващания върху художествения метод на писателя — предупреждава Т. Павлов. И изказва убеждението си — че ако поетът бе поставен при по-други условия, той би надживял творческата криза и би се върнал към животворния извор на поетическо вдъхновение, би възпял по новому идейно-социалното, нравствено-естетическото съдържание на епохата. Теоретико-методологическите постановки, които Павлов дава във връзка с творчеството на Яворов, изиграват положителна роля за преодоляване на социологичното и формалистично разглеждане и на редица други противоречиви писатели от онова поколение, пък и изобщо на творци с по-сложен път на развитие, с противоречив идеен и естетически свят.

За широката и идейно-естетическата проникателност на Т. Павлов говорят и оценките му за първите представители на революционно-пролетарската литература — за Г. Кирков и Д. Полянов. За разлика от някои други критици-марксиста, които не разбраха и недооцениха Поляновата поезия, Павлов сочи аргументирано нейните достойнства и слабости, определя вярно мястото ѝ в историко-литературното развитие. Макар и с не особено голямо дарование, Полянов създава творби, които изиграват значителна роля за класосъзнанието на българския пролетариат, поезията му става мощен фактор за пропагандиране на социалистическото движение у нас. Обективният литературен историк няма основание да отрича литературната значимост на Поляновото дело, защото то стои в началото на новото партийно-социалистическо художествено направление у нас, продължено и издигнато на нов етап от Христо Смирненски и по-сетнешните

създатели на социалистическо-реалистическата литература. Павловите съждения и оценки ни припомнят да не напускаме историческия подход, когато разглеждаме и по-специалните естетически въпроси, които повдига революционно-пролетарската поезия. Страстен защитник и вещ ценител на революционно-пролетарската поезия, Т. Павлов никога не изпуска случая да реагира срещу всякакви опити както на буржоазната критика, така и на някои други критици да подценят историческата и идейно-естетическа значимост на тая поезия, възпитала поколения и поколения борци в името на социалистическия идеал.

Своите теоретико-критически възгледи и разбирания Тодор Павлов обосновава както върху наследството от миналото, така и върху произведенията на съвременни писатели, както на материал на националната, така и на материал на световната, най-вече на руската и съветската литература. Познаващ всестранно наследството, той следи най-отблизо развитието на съвременната литература — наша и чужда. Разработвайки методологическите въпроси на изкуството, той живее твърде непосредно с онова, което се твори в наше време. А това несъмнено му дава възможност да обгърне литературния процес в неговата всеобхватност, да види генезиса на много литературни феномени, да разкрие закономерностите на литературно-художественото и теоретико-естетическо развитие, да посочи приемствеността и новаторството в областта на поетическата и научната мисъл.

В подкрепа на тези изводи ще посочим само един пример. Успял да вникне в самата същност на Горкиевото творчество, българският теоретик-критик с дълбоко разбиране формулира заветите на основоположника на социалистическия реализъм. Според Горки — пише Павлов — поетът трябва да има ясното съзнание, че изкуството е едно от най-мощните оръжия в борбата за социално и духовно-културно преустройство на човешкото общество; по самата си природа изкуството е на народа и за народа; всяко голямо изкуство е дълбоко национално и същевременно интернационално; борбата за демокрация е немислима без борба срещу реакционните преживелици от миналото; трябва винаги да се мисли конкретно и да се действа съобразно най-важните нужди и задачи на деня; трябва да се обича народа и ненавиждат неговите врагове; изкуството да бъде дълбоко идейно, съдържателно и високохудожествено, да играе ролята на действителен възпитателен фактор. С тези си именно завети Горки е спечелил уважението и обаянието на всички честни хора, упражнява неизмеримо благотворно въздействие върху толкова много наши и чужди писатели.

В усилията си да следи в пълнота историко-литературния процес, в различните негови форми и прояви, Тодор Павлов не само следи, но и изучава развитието на литературно-естетическата и критико-теоретическата мисъл. Още преди социалистическата революция у нас, разобличавайки неуморно апологетите на буржоазната критика, той написва и първите по-обстойни студии за литературно-критическото дело на Ботев и Бакалов, а по-късно и на Д. Благоев. По този начин той очертава главните насоки, по които се е развивала българската материалистическа критическа мисъл. И сега конкретно-историческият подход му позволява да види и оцени в истинския ръст делото на тези пионери на материалистическата и марксистическа критика у нас, да намери вярно обяснение на техните завоевания и неизбежни грешки.

Както когато разглежда наследството в областта на художествената литература, така и когато спира погледа си върху развитието на теоретико-критическата мисъл от миналото, Тодор Павлов има предвид винаги интересите на съвременната литература и литературна наука, неотклонно акцентува на съвременните задачи, които има да решава литературната мисъл в различните ѝ форми. Сочейки постиженията и недостатъците от миналото, теоретикът и критикът-марксист неуморно разяснява онези принципи, които трябва да бъдат следвани, за да се появи пълноценно изкуство, отговарящо на повелите на нашата съвре-

менност, да се възмогне теоретико-критическата мисъл, за да може вярно да обяснява и насочва сложните процеси на съвременния духовен живот. Проникновен изследвач на художественото и научно наследство, той участва най-активно и в текущия литературен живот, в дискусиите и споровете по най-парлаитивите и жизнени въпроси на днешната ни социалистическо-реалистическа литература, теория и критика. В продължение на повече от три десетилетия почти няма дискусия по въпросите на литературата, в която Павлов да не е вземал участие, страстно да не отстоява своите марксистко-ленински разбирания за характера и ролята на изкуството, на изкуствознанието и литературознанието. Така например когато през 1953 г. се разгърна дискусия за литературната критика, Павлов излезе с обстойна статия под заглавие „Изкуство и живот. Литературна теория, критика и политика“. Търсейки да посочи причините за някои неблагоприятия в съвременната критика, той обосновава необходимостта от появата не само на изкуството, отговарящо на великата наша епоха, на новите обществени потребности, но и на издържана във всяко отношение литературна история, теория и критика. Грешките на някои съвременни критици при оценката на литературното наследство и на литературата на текущия ден се дължат, по думите на Павлов, на неправилното отношение към такива важни въпроси като: ролята на авторската творческа индивидуалност, историзма в литературната теория и критика, неразбиране в пълнота на общите и специфичните закони на творческата дейност, на особеностите на художествения метод, на многообразните форми на проява на художествената идейност, на подценяване ролята на образната система, на стилите особености и т. н. Ако днешният художник не може да създаде големи произведения, ако не участва в живота на бурната наша съвременност, то и литературният критик не би могъл да изпълни своите задължения, ако наред с угълбеното познаване законите и спецификата на творческата дейност не живее с повелите на своята социалистическа съвременност, ако не е сроден отблизо с всеобхватното социалистическо строителство, ако не познава обществените, естетически потребности на съвременния човек. И още — критикът, проявявайки винаги будно чувство за историческа конкретност, да не забравя за многообразието от форми, с които писателят може да се откликва на потребностите на времето, да открива онова своеобразие, с което всеки творец изявява идейните си, граждански и нравствени тревоги, онези сложни пътища, през които преминава жизненият материал, за да бъде претворен в художествени ценности, в естетическа правда. И в многолетната си дейност Тодор Павлов ни показва как следва да бъдат изучавани тези сложни проблеми, как трябва да бъдат прилагани тези ръководни принципи — предпоставка за правилно разбиране, обяснение и използване на завоеванията от миналото и в наше време, за насочване във вярна насока на литературния процес, на художествената и научната мисъл. И в тази неуморна плодотворна дейност нму не са липсвали научна смелост и философска прозорливост, марксистска принципиалност и комунистическа непримиримост.

Повече от шест десетилетия днешният всепризнат и всеуважаван не само у нас, но и далеч зад границите на родината ни, крупен философ-марксист, теоретик на изкуството и критик-методолог следва неотклонно тези свои изконни начала на творец и комунист. Това всеобщо признание той си извоюва в тежка борба срещу идеалистическата формалистична теория и критика, в борбата за марксистко-ленинско отношение към духовните завоевания на човечеството, в борба за създаване на демократическа, пролетарско-революционна, социалистическо-реалистическа литература. Философ-теоретик и естетик по творчески натюрел, неговата оригинална индивидуалност се откроява ярко и като марксист-литературовед и критик, оставил ни неизмеримо ценни трудове в толкова области на научно-интелектуалния и художествено-творчески живот. Днес ние може да недоволствуваме, че едни или други въпроси от тези сложни области на човешката

дейност не са достатъчно разработени, че други са само подхванати, че трети трябва да бъдат поставени в съответствие със съвременните постижения на научната мисъл. Но всичко това сякаш още повече извисява историческата значимост на неговото капитално дело. И това дело тепърва ще бъде предмет на изучаване от философи и естетици, от историци и социолози, от литературни историци, теоретици и критици, от хората, които се занимават с проблемите на духовния живот на човека, на обществото в неговото непрестанно развитие.

Нашият народ се готви да чествува осемдесетгодишния юбилей на акад. Тодор Павлов — бележит син на България и виден деец на Българската комунистическа партия, извисил марксистическата мисъл до редки завоевания и прозрения. Получил отдавна най-високите отличия, каквито човек може да очаква, той сякаш и не иска да знае за тежкия товар на годините и проявява учудваща научна и обществена активност. Въпреки големите изпитания, които е преживял, той е запазил свежестта на своя дух, остротата на своя ум, живее най-непосредно и дълбоко с проблемите на нашата съвременност. Умъдрен от осемте десетилетия, закален от епичните борби, Тодор Павлов ни обайва не само с грандиозното си научно дело, но и с качествата си като човек, надарен с голямо хуманно сърце, с широка, пламенна, отзивчива душа. При всичката строгост на набразденото му от напрежение лице, при онази вътрешна углъбеност и интелектуална устременост, той е способен да се възнува и да се радва, дълбоко да изживява и чувства грижите и болките на хората. Без да забравя нито за момент своя дълг пред обществото, пред човечеството, той живее и със съдбата на обикновения човек, готов е всякога да му помогне в неговите житейски несгоди и творчески тревоги. И от всяка среща с тази обаятелна личност човек излиза духовно обогатен и ободрен, готов на всеотдайност в името на големите идеали на човечеството, на великите комунистически идеи.

Затова и честитият осемдесетгодишен юбилей на акад. Тодор Павлов се посреща от всички като истински празник на нашата наука и култура, на нашия народ, който умее с истинска национална гордост и признателност да тачи делото на големите дарования, обогатил народността и световната духовна съкровищница.